

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В СИСТЕМІ МІНІМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ

Стаття присвячена аналізу соціальних ризиків в контексті правовідносин соціального захисту. Результати дослідження довели відсутність загальноприйнятих підходів щодо сутності та виду соціальних ризиків, які потребують розробки відповідних механізмів соціального захисту. Пропонується виділити соціальні ризики як певні події в житті людини, що вимагають матеріальної підтримки суспільства.

Ключові слова: соціальні ризики, соціальний захист, соціальне страхування, соціальне забезпечення, система.

Статья посвящена анализу социальных рисков в контексте правоотношений социальной защиты. Результаты исследования доказали отсутствие общепринятых подходов относительно сущности и вида социальных рисков, которые нуждаются в разработке соответствующих механизмов социальной защиты. Предлагается выделить социальные риски как определенные события в жизни человека, которые требуют материальной поддержки общества.

Ключевые слова: социальные риски, социальная защита, социальное страхование, социальное обеспечение, система.

This paper analyzes the social risks in the context of the legal social security. The results of the study has testified that there are not any generally accepted approaches to the nature and type of the social risks that need the appropriate mechanisms development of the social protection. The social risks are proposed to be distinguished, that is the certain events in person's life that require public financial support.

Keywords: socialrisks, socialprotection, socialinsurance,socialsecurity, system.

Вступ. Сучасний напрям наукового пізнання сутності ризику наголошує на необхідності негайного та ефективного реагування системи на ситуацію імовірнісної природи. Своєчасна ідентифікація ризику та станів, до яких він може призвести, дає можливість запобігати небажаним наслідкам, обирати більш гнучку стратегію. Незважаючи на збільшення обсягів соціальних виплат, розміру прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, більшість отримувачів соціальних допомог не можуть задовольняти свої мінімальні потреби для життя. Їхні потреби розглядаються за залишковим принципом, виходячи з обсягів споживання соціальних трансфертів, а не в контексті відтворення трудового потенціалу, в єдності з політикою зайнятості, пенсійного забезпечення та податковою політикою.

Ризик як ймовірнісна обставина чи подія, що може призвести до несприятливих наслідків інтерпретується науковцями по-різному в різних ситуаційних контекстах [11; 12; 10; 7; 2]. Кожна з позицій у тому чи іншому ступені може вважатися об'єктивною за різних умов реалізації державної стратегії соціального розвитку. На сьогодні виділяються три основні підходи до аналізу поняття «соціальний захист» і його складових:

- політекономічний — припускає дослідження сутності відносин, що входять у дане поняття, їх взаємозв'язки, виділення принципів, видів і організаційно-правових форм соціального захисту;

- методологічний — передбачає розгляд соціального захисту як способу забезпечення соціальних прав і гарантій суспільства, регулювання соціальних відносин. Він розглядає соціальні послуги як з позиції суспільного блага, так і з точки зору товару. Відповідно до першої концепції соціальний захист сприймається як необхідне явище для всього суспільства, хоча видатки з соціального обслуговування перекладаються на забезпечену частину суспільства. Згідно з другою концепцією соціальні послуги можна купувати і продавати на ринку;

- інституційний — припускає дослідження соціальних відносин з точки зору суспільного інституту, в рамках якого об'єкти можуть відстоювати власні інтереси [6, с. 116].

Постановка завдання. Незважаючи на ґрунтовність результатів наявних наукових досліджень, більш глибокого опрацювання потребують проблеми управління соціальними ризиками з позицій оптимізації системи соціального захисту населення України.

Результати дослідження. Соціальні ризики можна охарактеризувати наявністю наступних ознак:

- закріплені міжнародним та національними законодавствами в якості обставин, за умови настання яких особа потребує допомоги держави чи суспільства;
- носять об'єктивний характер, тобто їх настання відбувається незалежно від волі особи і вони не можуть бути усунутими нею самостійно;
- порушують звичний ритм життєдіяльності людини та зумовлюють її матеріальну незабезпеченість;
- потенційно закономірні для кожної людини — настають обов'язково чи відбудуться за певних умов.

Зміст поняття соціального ризику як набору конкретних життєвих обставин досить широко розкривається у низці міжнародних документів правового характеру.

Перелік соціальних ризиків, що зумовлюють право особи на соціальне забезпечення визнаний міжнародним співтовариством (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Європейська соціальна хартія (1961), Конвенції Міжнародної Організації Праці) та закріплений у національному законодавстві (стаття 46 Конституції України). До них відносяться: вагітність і пологи; необхідність догляду за непрацездатним (малолітньою дитиною, дитиною-інвалідом, престарілим членом сім'ї); старість; повна, часткова, тимчасова втрата працездатності; втрата годувальника; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання; безробіття з незалежних від особи причин [1, с.39]. Визначення рамок соціального забезпечення за допомогою вказаних міжнародних актів має важливе значення, оскільки на підставі міжнародно-правових норм можна досягнути єдиного змісту системи соціального забезпечення.

Система соціального захисту громадян за класифікацією Міжнародної організації праці включає соціальну допомогу й соціальне страхування [9]. Перша спрямована на підтримку державою тих категорій громадян, які через певні життєві обставини не спроможні брати участь у суспільно корисній праці, друге призначено для матеріального забезпечення громадян, які брали або беруть участь у суспільно корисній праці, отримуючи за це заробітну плату як основне джерело своїх доходів.

Оскільки суспільство та окремі його індивіди постійно перебувають в зоні ризику і досить часто піддаються небезпеці, система соціального захисту виступає об'єктивною і необхідною умовою їх функціонування. Ступінь ефективності системи соціального захисту населення визначається її дієздатністю в запобіганні чи прогнозуванні настання ризику, що, звичайно, мінімізує соціальні витрати. У зв'язку з цим, у процесі упровадження заходів соціального захисту населення необхідно враховувати не лише види ризиків, але і їх співвідношення, а також питому вагу кожного виду ризику.

Відповідно до методології ESSPROS перелік соціальних ризиків, які можуть слугувати об'єктивною передумовою настання забезпечувальних правовідносин в країнах Європейського Союзу, виглядає наступним чином: захворювання (медичне обслуговування); інвалідність; похилий вік; утриманці, що пережили годувальників; сім'я (діти); безробіття; житло; соціальна ізоляція [8]. Наведений перелік соціальних ризиків чітко окреслює об'єм соціального захисту сферами, які вважаються найбільш доцільними для країн-членів ЄС, окрім того, він слугує інструментом для побудови порівняної статистики у випадку, коли соціальні інституції та норми різних країн значно різняться. Позитивом тут є те, що ризики визначають першочерговість програм, на які направляються кошти, незалежно від законодавчих чи інституційних структур, які стоять за ними.

Конституція України визначає найважливіші засади організації суспільства, а також встановлює права і свободи людини та їх гарантії, які, своєю чергою, визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відповідно до Конституції [5] Україна, як соціальна держава, зміст і спрямованість діяльності якої визначають права і свободи людини та їх гарантії, проголосила право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; а також створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів з догляду за непрацездатними. Основну

роль у системі соціального захисту та соціального забезпечення в Україні відіграє держава, водночас Закон України «Про соціальні послуги» [4] створив можливість залучати до надання соціальних послуг недержавні організації та установи. До державних і комунальних суб'єктів закон відносить державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування; до недержавних — створені відповідно до законодавства юридичні особи, які не мають на меті отримання прибутку (тобто громадські та благодійні організації, релігійні організації, невідприємницькі товариства та установи).

Виходячи з проведеного аналізу, соціальні ризики пропонуються класифікувати наступним чином:

– особисті, тобто ризики, що зумовлені фізіологічною та соціальною природою людини, вони можуть носити лише об'єктивний характер (тимчасова непрацездатність; вагітність і пологи; необхідність догляду за тими, хто його потребує; хвороба; інвалідність; старість; смерть годувальника; безробіття; смерть тощо);

– професійні, тобто ті, що є об'єктивним наслідком трудової діяльності особи, у більшості випадків вони не можуть бути усунені шляхом поліпшення умов праці та зумовлюють професійну непрацездатність особи;

– суспільні, тобто ті, які зумовлені комплексом економічних, технічних, соціальних причин (техногенні катастрофи, стихійні лиха, війни, соціальні катаклізми).

Серед ключових видів соціального захисту як об'єктивної умови правовідносин по мінімізації соціальних ризиків можна виділити:

– соціальні гарантії, які передбачають необхідність регулювання відносин між суспільством та конституційними правами особистості - правом на життя, на працю, на відпочинок, на охорону здоров'я та освіту. Це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [3]. Соціальні гарантії розповсюджуються на: гарантії зайнятості; регулювання мінімуму доходів; ресурсне забезпечення пільг; державний та суспільний контроль за дотриманням гарантованих прав;

– соціальне страхування, яке гарантує необхідний рівень життя. Державне соціальне страхування є обов'язковим, його джерелом виступають обов'язкові внески працедавців; розподіл допомоги відбувається залежно від потреб, без врахування розмірів внесків та податків, які було сплачено раніше. Колективне соціальне страхування реалізується як на обов'язкових, так і на добровільних засадах, джерелом його виплат служать страхові внески роботодавців та працівників; на відміну від державної, дана форма є субсидіарною, тобто враховує розмірів попереднього внеску. Система соціального страхування може включати наступні основні елементи: пенсійне страхування; страхування по безробіттю; медичне страхування; страхування від нещасних випадків на виробництві та від професійних захворювань; страхування по інвалідності; страхування по смерті;

– соціальне забезпечення передбачає комплекс соціально-економічних заходів, спрямованих на відшкодування громадянам втраченого заробітку внаслідок настання непрацездатності та їх державне забезпечення незалежно від результатів їх праці. Система соціального забезпечення включає пенсії, допомоги багатодітним та одиноким матерям, допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми, пільги інвалідам та багатодітним матерям, а також іншим категоріям населення, які потребують допомоги;

– соціальну допомогу, змістом якої є надання одноразових виплат чи послуг для ліквідації або нейтралізації критичних життєвих ситуацій. Може визначатися як забезпечення в грошовій або натуральній формі, у вигляді послуг чи пільг, які надаються з урахуванням державних гарантій по соціальному забезпеченню за рахунок засобів місцевого бюджету, підприємств, позабюджетних та благодійних організацій. Відмінність між соціальним страхуванням та соціальною допомогою полягає у тому, що особа, яка отримує соціальну допомогу може не приймати участі у формуванні відповідного фонду;

– соціальну підтримку, яка передбачає реалізацію ряду державних програм, що направлені на визначені групи населення, вона виступає своєрідною формою соціального захисту економічно активного населення; може також направлятися на підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, тобто на підвищення конкурентоспроможності особи на ринку праці;

– соціальні компенсації націлені на пом'якшення наслідків падіння рівня життя у працюючих та збільшення доходів до рівня мінімального споживання у непрацездатного

населення. Можуть надаватися особам, які потребують цього у зв'язку з високими темпами інфляції чи групам населення у зв'язку з нанесенням шкоди їх здоров'ю;

– соціальні послуги виступають формою цільової допомоги, що призначена для подолання чи пом'якшення дії несприятливих життєвих обставин і відновлення повноцінного життєдіяльності людини. На сьогодні вони поки що не адаптовані для окремих груп найбільш соціально незахищених категорій громадян, однак, їх орієнтація на зниження вразливості та профілактику соціальних ризиків, є досить дієвим та економічно виправданим механізмом соціального захисту, ніж розширення обсягу різного роду недостатньо обґрунтованих грошових допомог.

Державна система соціального захисту, забезпечує загальну доступність та безоплатність соціальних гарантій. До найбільш значимих форм державного соціального захисту можна віднести: забезпечення гарантій зайнятості; виплата допомоги непрацевдатним особам, інвалідам та іншим малозабезпеченим та незахищеним категоріям населення; забезпечення нормального рівня життя населення на основі доходу від трудової діяльності або допомоги, що надається; гарантії мінімального рівного забезпечення житлом, послугами охорони здоров'я та культури, отримання освіти, які необхідні для формування сучасної висококваліфікованої робочої сили.

Недержавні форми соціального захисту передбачають самоорганізацію зайнятих та інших категорій громадян, які створюють для себе і своєї групи систему соціального захисту в тій чи іншій сфері діяльності.

Висновки. Проведенедослідження засвідчило відсутність загальноприйнятних підходів щодо сутності та виду соціальних ризиків, які потребують розробки відповідних механізмів соціального захисту. Тому існує нагальна потреба у розробці єдиних теоретичних засад щодо поняття соціального ризику та законодавчого закріплення його в якості підстави для виникнення суб'єктивного права особи на соціальне забезпечення. Окремі нормативно-правові акти, що визначають державну соціальну політику носять декларативний характер через застарілість та неефективність діючих механізмів соціального захисту, відсутність адресності, зрівняльний характер і невідповідність системи соціального захисту реальним потребам українського суспільства, неефективність та непрозорість системи бюджетного фінансування соціальних видатків держави. Трансформація системи соціального захисту повинна базуватися на законодавчому закріпленні соціальних ризиків, перелік яких стане основою для виникнення забезпечувальних правовідносин в державі. Серед їх широкого розмаїття пропонується виділити соціальні ризики у власному розумінні цього поняття, тобто певні події в житті людини, які вимагають матеріальної підтримки суспільства. Мова йде, насамперед, про погіршення матеріального становища внаслідок втрати заробітку чи трудового доходу з об'єктивних соціально значимих причин, а також у зв'язку з додатковими витратами, пов'язаними з народженням і утриманням дітей чи інших членів сім'ї, які потребують допомоги, а також із задоволенням потреб у соціальних та медичних послугах. У цьому випадку той чи інший вид соціального ризику може виступати основою для запровадження адекватного механізму соціального захисту. Такий підхід дозволить у межах одного закону закріпити вичерпний перелік соціальних ризиків, які даватимуть право на соціальний захист з боку держави, а також охарактеризувати всі форми та види соціального захисту, які держава гарантує різним соціальним групам та категоріям населення.

Література

1. Болотіна Н. В. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять / Н. В. Болотіна. // Право України. – 2000. – №4. – С. 37–39.
2. Дегтяр. А. Аналіз теоретико-методологічних напрацювань з проблем державного управління розвитком соціальної сфери. / А. Дегтяр. // Хар.РІ НАДУ “Магістр”. – 2013. – №1. – С. 406–414.
3. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
4. Закон України «Про соціальні послуги». [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
5. Конституція України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

6. Корецька С. Соціальна політика України: теорія, методологія, механізми реалізації: монографія / С.О. Корецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 445 с.

7. Малеваний М. Методологічні підходи к
формуванню системи індикаторів фінансового забезпечення соціальної захисту населення в Україні. / М. Малеваний // Государственное управление. – 2013. - № 38. - С. 43-60.

8. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2010/56/metod.htm.

9. Міжнародна організація праці. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=993_011.

10. Овсієнко О. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі. / О. Овсієнко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». - 2013. - № 3 (14). - С. 34-45.

11. P. Annear. Strengthening institutional and organizational capacity for social health protection of the informal sector in lesser-developed countries: a study of policy barriers and opportunities in Cambodia. Soc. Sci Med. 2013 Nov;96:223-231.

12. S. Handlin. Social Protection and the Politicization of Class Cleavages During Latin America's Left Turn. Comparative Political Studies. December 2013 vol. 46. №12. P.1582-1609.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2014